

МЕДИЦИНСКИ ПРЕДСТАВИ И ПРАКТИКИ В СЪЧИНЕНИЯТА НА КСЕНОФОНТ

Мирослав Издимирски

С този си текст бих искал да обърна внимание на един слабо проучен въпрос в Ксенофоновите съчинения, а именно отношението на автора към медицинската теория и практика от неговото време. Споменавания на медицински практики могат да бъдат открити в почти всички негови произведения. Така например в „Анабазис“ той посочва грижи за ранени войници. В „Киропедия“, Кир (Млади) има мнение за военната медицина и здравето на своите войници. В сократическите му съчинения пък откриваме медицински алюзии, които са привлечени като подкрепа и аналогия за обсъждана конкретна тема в различни негови текстове. Възможно е дори да се аргументира тезата, че Ксенофонт е познавал текстове от Хипократовия корпус.

Отдавна в литературата се обръща внимание на присъствието на медицински практики, познания и истории на лекари в съчинението на един от предшествениците на Ксенофонт – Херодот (Althoff 1993, 1–16; Brandenburg 1976; Moeller 1903, n. v.). Дори за Тукидид някои автори твърдят, че е познавал също медицински текстове и е заимствал от тях методологически стратегии, за да конструира своята “История на Пелопонеската война” (Rechenauer 1991; Попов 1989, 51; Weidauer 1954).

А. Военна медицина

Ксенофоновите съчинения, в които могат да бъдат открити размисли и споменавания на военно-медицински практики са „Киропедия“ и „Анабазис“. Докато „Анабазис“ може да се обозначи като разказ-първопреходец за жанра на военната автобиография, то в Киропедия се изгражда фикционален образ на идеалния владетел – Кир Велики като идея, но всъщност изграден върху първообраза на съвременника на Ксенофонт – Кир Млади. Тук, на първо място ще се занимава с „Анабазис“, не само защото е съчинение, написано по-рано от „Киропедия“ и може да се свърже с реални събития, рази-

гнали се във връзка с битката при Кунакса през септември 401 г. пр. Хр., но и защото в „Киропедия“ авторът демонстрира отчетлива еволюция в отношението си към медицината на неговата епоха.

В „Анабазис“ се описва походът на т.нар. „десет хиляди“, или маршът на гръцките наемници на Кир Млади през Анатолия, до централна Месопотамия, както и завръщането им в Европа след поражението на армията на Кир Млади. Наративът на Ксенофонт предлага редица описания, както на военния живот на армията, така и етнографски етюди за местните населения, с които армията се сблъсква при своето завръщане (Богданов 1984, 7–20).

Разказът на Ксенофонт най-вече се фокусира върху живота и премеждията на гръцките наемници в армията на Кир Млади, на които Ксенофонт става пряк свидетел¹.

Походът започва през лятото на 401 г. пр. Хр. и продължава до зимата на 400/399 г. пр. Хр., прекарана в европейска Тракия. Армията на Кир Млади изминава значително разстояние от Западна Мала Азия до централна Месопотамия и обратно (Cousin 1905). През това време не само се сменят сезони, но и армията преминава през различни климатични пояси – от прекалено топлото и сухо време в Месопотамия, до студените зимни месеци в Северна Анатолия при тяхното завръщане. Всички тези климатични обстоятелства пораждават сериозни проблеми за несвикналите с подобни промени гръцки наемници.

По време на похода причините за заболявания на войниците били много и от различно естество. На първо място това били, ако мога така да ги нарека, „походните наранявания“. Това са травми пряко свързани с придвижването на армията на Кир Млади през труден, пресечен терен, без ясно доловими пътища, особено при тяхното завръщане. Това важи особено за завръщането на остатъците от „десетте хиляди“ поради непрекъснатите атаки на отрядите на

---

¹ Необходимо е да се уточни на първо място, че т. нар. „поход на десетте хиляди“ е само абстрактно понятие, превърнало се в нарицателно, защото в началото на похода гръцките наемници са ок. 12 хиляди, но при завръщането си са по-малко от 10 хиляди. Също така е добре да се обърне внимание и на факта, че Ксенофонт не споменава почти нищо за ежедневието на персийската армия, както и военните формирания на малоазийските общности, от които Кир също води контингенти.

Тисаферн и сблъсъците с местното население. В тази част на похода имало дори дълги нощни преходи (Xen. Anab., 3, 4, 33–37). Тези наранявания, свързани с придвижването на армията били навяхвания, изкълчвания, счупвания (Lee 2007, 242). На второ място идват заразните болести, които били провокирани от събирането на едно място на много хора при лоши хигиенни условия. Всекидневните преходи и сравнително кратките почивки намалявали рисковете от тези фактори. Но, тук трябва да се отбележат и места с лош, болестотворен климат. Това са най-вече заболявания като тиф, диария, дизентерия (Kiple 1993, 1080–1082; Corvisier 1985, 57–59). Не на последно място трябва да се отбележат и бойните наранявания – прорезни и прободни рани. При тях опасни били последствия като гангрена и тетанус (Gabriel, Metz 1991, 99; Lee 2007, 245).

В „Анабазис” Ксенофонт неведнъж споменава ранени войници. Така например някой си Арией, който поради раната си пътувал в кола, се излекувал (неясно как?) и се включил отново активно в армейския живот (Xen. Anab. 2, 2, 14)². В друг пасаж става дума за ранени войници, които биват отведени в лагер (Xen. Anab. 4, 5, 22). Мюсос, който бил мизиец, бил ранен в Трапезунд (Xen. Anab. 5, 2, 29–31), но се завърнал в строя при Котиора (Xen. Anab. 6, 1, 9–12). На друго място става дума за хранително отравяне (Xen. Anab. 4, 8, 20–21). Загинали от студ и болести биват установени при преброяването на армията при нейното завръщане (Xen. Anab. 5, 3, 3). Жителите на Котиора в Пафлагония отказали да допуснат в домовете си болни от редиците на „десетте хиляди” (Xen. Anab. 5, 5, 20). При тежките условия на зимния преход на армията през Армения войниците страдали от измръзвания, глад, както и очни проблеми, причинени от снега (Карпюк 2006, 145–162). Аркадецът Никарх бил ранен тежко в коремната област (Xen. Anab. 2, 5, 33). За лекарски практики се споменава в Xen. Anab. 5, 8, 18, където се твърди, че “лекарите горят и режат за добро” (καὶ ἄρ οἱ ἰατροὶ καίουσι καὶ τέμνουσιν ἐλ ἄγαθῶ) (Bonner 1912, 356–357). Вероятно тук става въпрос за обгаряне на рани с цел дезинфекция и хирургически намеси. Във всички тези примери може да се долови отглас от медицинска грижа,

---

² За транспортирането на ранените и болните в гръцките армии вж, Sternberg 1999, с. 191–205.

но е неясно как тя се е осъществявала (Stoll 2002, 148–149, no. 93–94). Много е вероятно за ранените извън строя да са се грижели т. нар. *suskenoi*. Това са помощни части, които не участват в бойните действия, но имат грижа за тиловото подсигуряване на армията. Те са обгрижвали разполагането на лагера, храната за хората и животните от обоза. Били зачислени към всеки лохос и наброявали 10–15 души. Те вероятно поемали и грижата за ранените и болните (Lee 2007, 11–12).

Само в един пасаж от своя „Анабазис“ Ксенофонт говори за медицинска грижа към ранени (Xen. Anab. 3, 4, 30). В него авторът споменава за ранени край р. Тигър³. Армията на Кир Млади неколккратно била нападана от отрядите на Тисаферн. Това принудило частите на Кир да се установят в малко селище. В него за *ἰατροί* били назначени осем души (*ἰατροὺς κατέστησαν ὀκτώ*) (Lee 2007, 244, no. 92; Grissinger 1927, 306–308). Пасажът предизвиква полемика, защото не е ясно какви са хората натоварени с тази задача. Трябва изрично да се подчертае, че тези хора не са лекари, а само са назначени за такива, за да се грижат за ранените. Възможно е те да са местни хора от селището. Не бива да се изключва обаче и вероятността те да са участници в похода. По-възрастните бойци са имали известен опит при обработка на рани, а защо не и хирургически умения в следствие на многогодишната си военна служба (Lee 2007, 244; Salazar 2000, 92; Lendle 1995, 235; Bonner 1912, 356). Според някои автори в отряда на „десетте хиляди“ имало лекари и с хирургични умения (Bonner 1912, 356), но Ксенофонт никъде не ги споменава. Затова най-удачно е да приемем, че грижата за ранените и болните е била полагана, както от бойци–ветерани, от отрядите на *suskenoi*, така както и от определените за лекари хора.

На друго място Ксенофонт говори за лекари в редиците на лакедемонските армии през първата половина на IV в. пр. Хр. (Xen. Lac. pol. 13, 7). В небезизвестният си по-късен текст „Киропедия“

---

³ Тук е мястото да отбележа, че освен за Ктесий, като придворен лекар на Артаксеркс II Мнемон не знаем нищо за медицинското подсигуряване на армията на новия ахеменидски владетел. За гръдната рана от копие на Артаксеркс II споменава Плутарх (Art. 11, 1–2), следвайки Ктесий (Pers. fr. 16), както и Ксенофонт (Anab. 1, 8, 26–27), Диодор (14, 23, 6) и Динон, когото Плутарх сочи също за свой извор.

Ксенофонт вече подхожда по по-различен начин към военната медицина. В този свой роман биография на Кир Млади (Кир Велики) той чертае образа на идеалния владетел. За епонимен образ е взет този на Кир Велики, но в този разказ, по-скоро присъства Кир Млади, който е съвременник и познайник на Ксенофонт. В контекста на разговор между Кир и неговия баща Камбиз, се споменава здравна грижа (Хен. Суг. 1, 6, 15–17). Даденият пример е от типа “така, както”. Кир заявява, осланяйки се както на свои наблюдения, така и на разказаното му от други (ἀκούων καὶ ὀρώων), че както градовете, загрижени за здравето (ὑγιεία) на своите поданици търсят лекари, така и добрият пълководец трябва да осигури лекари за своите войници (Хен. Суг. 1, 6, 15)⁴. За полисни лекари Ксенофонт споменава на още едно място (Хен. Мен. 4, 1, 5), където авторът говори за „лекарска длъжност”, която се получава от държавата/полисните власти.

Ксенофонт заявява своето мнение чрез Кир, въз основа на чутото и наблюдаваното⁵. Наблюдаваното вероятно се дължи на неговия опит като командир в похода на „десетте хиляди”, като част от армията на претендента за престола на Ахеменидите – Кир Млади. Дали обаче чутото не включва и прочетено за евентуални практики на военната медицина и необходимостта в армиите да бъдат включвани и лекари? Възможно е Ксенофонт да е познавал трактати на Хипократ, който твърди, че онзи, който иска да стане хирург трябва да намери и последва някоя армия (McCallum 2008, xiv – xv). В следващ пасаж Кир твърди, че осигурил в редиците на армията си изкусни в лечителството мъже (Хен. Суг. 1, 6, 15). На това Камбиз отговаря, че най-добре е да се обърне внимание на превенцията (Хен. Суг. 1, 6, 16). Според бащата на Кир, важно е армията да пребивава на здравословни места, а здравето на армията да е приоритет за военачалника, преди лечението на вече възникнала болест. Камбиз уподобява лечението на вече болни хора на кърпачеството на вече повредена дреха, докато медицинската превенция той оценява като важна. Камбиз обяснява на своя син важността на избраната местност за

---

⁴ За полисните лекари в гръцкия свят вж. Woodhead 1952, 235–253; Pohl 1905.

⁵ Тук Ксенофонт в начина на своята работа удивително напомня на методологическите похвати на Херодот в конструирането на неговата История, вж. Hdt., 2, 99, 1; Ботева-Боянова 2000, 12–13.

стан на армията, която няма със своите климатични специфики да разболее войниците. Кир може да прецени здравословността на местността за стан по „здравината на телата и по цвета на кожата”. За поддържането на индивидуалното здраве Кир твърди, че е достатъчно да човек да не преяжда и винаги да занимава тялото си с физически усилия (Хеп. Суг. 1, 6, 16). Баща му го съветва да приложи тези практики и по отношение на армията (Хеп. Суг. 1, 6, 17). В своето съчинение „За въздуха, водите и местностите” (*De aere, aquis, locis*) Хипократ разсъждава за важността на климата и релефа на областта, ветровете и разположението на местностите за развитието на болестни състояния. По традиция този трактат, който е част от *Corpus Hippocraticum* се смята за дело на самия Хипократ. Не е напълно ясно кога Ксенофонт пише своята „Киропедия”, но в самия текст той описва битката между Кир и Крез при Тимбра (Хеп. Суг. 7, 1, 1 и сл.), която удивително напомня за битката при Левктра през 371 г. пр. Хр. (Gera 1993, 25). Всичко това може да се използва, като *terminus post quem* за написването на Киропедия, което поставя текста след 371 г. пр. Хр., когато Ксенофонт се оттегля в Коринт, напусайки даденото му от спартанците имение в Скилунт в Елида, което след тази дата вече не е под спартанска власт (Богданов 1984, 9). Отново в Киропедия Ксенофонт определя медицината като изкуство (1, 6, 22). В армията на Кир имало лекари. При него били доведени ранени пленници и той заповядал лекари да се погрижат за лечението им (Хеп. Суг. 3, 2, 12).

Всичко казано дотук показва, че Ксенофонт пише своя Анабазис преди 371 г. пр. Хр. В това съчинение ясно личи, че авторът няма определено отношение към медицината. Неговите описания на ранени бойци, участващи в похода на „десетте хиляди” са по-скоро хаотични. В по-късното си съчинение, романа-биография „Киропедия”, той вече изразява определено отношение към медицината и най-вероятно е бил запознат с някои от трактатите от *Corpus Hippocraticum*, които са написани от самия Хипократ. Трябва да се отбележи, че както в „Анабазис”, така и в „Киропедия”, Ксенофонт е първопроходец в областта на военната медицина. В първия текст той описва лично наблюдавани детайли от военния живот, докато във второто, той вече осмисля както нуждата от лекари в армиите, така и медицинската превенция на съпътстващите армейския живот заболявания и рани.

Б. Цивилна медицина

В останалите съчинения на Ксенофонт, достигнали до наше време също често се срещат медицински алюзии, особено в Сократическите, от типа „така, както“. Авторът също описва заболяването на спартанския цар Агесилай в Мегара (Michler 1963, 179–183); споменава също лекаря Акумен, който е от Сократовия интелектуален кръг. За него говори и Платон в някои от своите диалози.

Но, нека се върна отново към Киропедия, в която Ксенофонт, рисувайки образа на идеалния владетел твърди, че Кир се интересувал от медицина, събирал билки и отвари, както и привличал в своя двор искусни лекари⁶ (Хеп. Суг. 8, 2, 24). Нещо повече, дори самият Кир преглеждал и церял пациенти, вероятно негови приближени. Той набавял на своите лекари всички необходими инструменти и лекарства, за да изпълняват добре професията си, също така заплащал щедро труда им. Дали тук Ксенофонт не се опитва да идеализира образа на Кир Велики (Млади) поради присъствието на Ктезий в двора на Артаксеркс II? Възможно е тези медицински интереси, приписани от Ксенофонт на Кир да целят да представят последния в по-добра светлина от Артаксеркс, като покажат Кир, лично запознат с медицински лечебни традиции. В разговора между Кир и Камбиз (Хеп. Суг. 1, 6, 17) първият съобщава, че никога не преяжда и изразходва в усилия енергията си с цел запазване на доброто си здраве⁷. В друг пасаж от „Киропедия“ (6, 2, 27) се среща алюзия с текст на Хипократ (Aphor. 2, 51). В него Ксенофонт смята,

---

⁶ Според елинската литературна традиция в Ахеменидския двор пребивавали чуждоземни лекари още от края на VI век пр. Хр. Така например Херодот (3, 1) твърди, че Кир Велики привлякъл в двора си очен лекар от Египет. Дарий пък ползвал услугите на гръцки лекар (Демокед), както и египетски лечители (Hdt. 3, 129). Лекар в двора на Артаксеркс I бил някой си Аполонид от о. Кос (Ctes. Fr. 14, 34, 44). В края на V в. пр. Хр. придворен лекар на Артаксеркс II бил Ктесий от Книд (Хеп. Anab. 1, 8, 26; Diod. 2, 32, 4; 14, 46, 6). Според известие на Плутарх (Art. 21) в двора на Артаксеркс II се подвизавал още един лекар, довереник на Великия цар – някой си Поликрит от Менде. Според Страбон (15, 3, 21) под формата на данъци Ахеменидските царе получавали и лекарства.

⁷ За диетика говори и Хипократ в трактата „За древната медицина“ (3, 4–6). Гръцките представи за диетика започнали да се развиват през втората половина на V в. пр. Хр., (вж. Nutton 2004, 96).

че рязката промяна на даден навик (в случая спиране на употребата на вино) води до прекомерна промяна, която вреди на здравето. В пасажа на Хипократ също става дума за рязка промяна в навиците на организма и според него това има болестотворен ефект за тялото.

Лечебница (*ἰατρεῖον*) Ксенофонт споменава в „Хеленика“ (2, 1, 3). В пасажа става дума за човек, страдащ от очно заболяване, който излизал от лечебница (или дом на лекар) и се подпирал с пръчка от тръстика, което станало и повод за неговата смърт. Действието се разиграва на остров Хиос. В тази епоха под *ἰατρεῖον* трябва по-скоро да разбираме дом на лечител, в който се извършвали консултации, но е възможно да е имало и отделни помещения за по-продължително наблюдение на пациенти (Risse 1999, 27–28).

Друга реална клинична ситуация Ксенофонт описва в своята „Хеленика“. Този път тя е свързана със заболяване на спартанския цар Агезилай II в Мегара (Xen. Hell. 5, 4, 58). Тази случка е спомената и от Плутарх (Plut. Ages., 27), който следва плътно разказа на Ксенофонт. На друго място отново Плутарх говори за възгорделия се лекар Менекрат, с когото Агезилай водил кореспонденция (Plut. Ages. 21), най-вероятно инвенция на по-късните автори. Заболяването на Агезилай се отнася за началото на пролетта на 377 г. пр. Хр. и се случва в контекста на похода на спартанския цар в Беотия през 378/377 г. пр. Хр. (Cartledge 2002², 248; Munn 1987, 106–138)⁸. На практика при Тива Агезилай II не успял да надделее и безславно се оттеглил⁹.

В живоотоописанието на Агезилай Корнелий Непот изобщо пропуска тези събития, но твърди, че спартанският цар бил нисък на ръст и куцал с единия крак (Corn. Nep. Ages. 8, 1). Това е явно указание за дълготрайните последици от заболяването на Агезилай в Мегара. Тук е мястото да се припомним, че Агезилай бил роден ок. 444 г. пр. Хр. и следователно по време на това свое заболяване е бил на ок. 67 години. Това обстоятелство допълнително е влошило възможността за бързо и пълно възстановяване. Агезилай не бил напълно възста-

---

⁸ В битката при Короней в 394 г. пр. Хр. Агезилай бил многократно ранен и в Делфи посветил дарове за своето здраве (Diod. 14, 84, 2), което още веднъж потвърждава лечителските функции на Аполон. Според някои митологични представи последният бил баща на Асклепий – вж. Дончева 2001, 35–40.

⁹ За тези събития вж. също Diod. 15, 32, 1–6; 34, 1.

новен от телесното си страдание и към 371 г. пр. Хр. (битката при Левктра), според изричното сведение на Ксенофонт (Hell. 6, 4, 18).

Според разказа на Ксенофонт (Hell. 5, 4, 58) Агезилай в посоченото време (377 г. пр. Хр.) бил прикован на легло в Мегара. Докато спартанският цар се изкачвал от храма на Афродита към сградата на градския архиейон “кръвта му се стекла в здравия крак”. Това предизвикало отток на прасеца, след което последвали непоносими болки. Тогава лекар, сиракузец, срязал вена при прасеца. Последвало обилно и продължително кръвотечение, което не спряло както през нощта, така и през следващия ден, докато Агезилай не загубил съзнание. След това кръвта спряла да тече и Агезилай бил пренесен в Лакедемон, където състоянието му се подобрявало през остатъка от лятото и цялата зима на 377/376 г. пр. Хр. (Xen. Hell. 5, 4, 58)¹⁰.

Хипотезите за развитото от спартанския цар заболяване могат да са много. От разказа на Ксенофонт не става ясно дали „изкачването” на Агезилай е причина за възпалението или вече съществуващ здравословен проблем се е проявил именно в този момент. Ако причина е изкачването може да се предположи навяхване, което е довело до отток и усложнения. Друг възможен вариант е проява на тромбофлебит, който се изострил при физическото усилие (Kennell 2010, 247; Michler 1963, 179–183). Напълно възможно е причина за обилното и продължително кръвотечение да е аневризма (Michler 1963, 179–183), трудно овладяна от сиракузкия лекар¹¹.

В. Медицински метафори в сократическите съчинения на Ксенофонт

В този параграф ще разгледам медицинските алюзии в Ксенофоновите съчинения „Меморабилия”, „Апология” и „Ойкономикос”. Това са текстове, в които могат да бъдат открити медицински приме-

---

¹⁰ В панегирика на Ксенофонт посветен на Агезилай тези неудачни за спартанците събития и заболяването на Агезилай в Мегара са пропуснати: вж. Xen. Ages. 2.

¹¹ За продължителното възстановяване на Агезилай именно при този случай вероятно се отнася и сведението на Плутарх (Plut. Aropht. 7), според което спартанският цар разговарял с лекар и при перспективата за трудно и продължително лечение, предписано му от лекаря, възкликнал, че ако му е писано да умре, то той не би се подобрил дори и от предписаното лечение.

ри/метафори. Другият голям сократически автор на IV в. пр.Хр. Платон също употребява в диалозите си медицински метафори, които целят сравнение, илюстрация и допълнителен аргумент в защита на теза (Lidz 1995, 527–541; Vegetti 1995, *passim*). Нещо повече, и за Платон се предполага запознатост с текстове от Хипократовия корпус (Jouanna 1977, 233–247). В този параграф е включено и съчинението „Ойкономикос“, поради изричното настояване на Щраус, че е вдъхновено от Сократовата майевтика и херменевтика (Strauss 1998², *passim*). В „Меморабилия“ са запазени най-много пасажи за примери, сравнения и метафори на медицинска тематика.

Според Сократ както човек не може да е здрав, ако не калява тялото си, така и не може да постъпва нравствено, ако не се грижи за душата си (Хеп. Мем. 1, 2, 4). В този пасаж прозира както добре известният елински идеал за калокагатия, така и разсъждения, характерни за Платоновия Сократ. Подобно съждение за каленото и поддържано тяло правят въпросното не само здраво, но и красиво, и силно (Хеп. Мем. 3, 12, 4–6). В друг пасаж Сократ казва, че е необходимо човек или сам, или с помощта на лекар да премахне излишното от тялото си като нокти, коси и мазоли. Това хората правели поради любов към тялото си. В знак на благодарност въпросните люде възнаграждавали извършилите тази манипулация лекари (Хеп. Мем. 1, 2, 54).

В друг пасаж от „Спомени“ (1, 3, 6) Сократ, верен на идеала за умереност на елините, утвърждава, че прекаляването с храна и алкохол „увреждат стомаха, главата и сърцето“. Назовани са анатомичните органи, търпящи увреда от прекомерната употреба на храна и алкохол.

Според наблюдение на Сократ за някои хора здравето на техните роби е по-важно от това на приятелите им (Хеп. Мем. 2, 4, 3). Въпросните хора ползвали услугите на лекари, за да излекуват болните си роби. Вършели и всичко друго необходимо за лечението и здравето на робите си. В разговор Диодор потвърждава, след въпрос на Сократ, че би повикал лекар за свой работлив роб (Хеп. Мем. 2, 10, 2).

На друго място Сократ защитава тезата, че всеки който се занимава с военно ръководство и медицина, трябва да има нужното

знание; ако ли не го притежава, то той не е лекар или стратег, дори да е признат от мнозина за такъв (Хеп. Мем. 3, 1, 4)¹².

В Сократовите текстове на Ксенофонт един единствен път Сократ се позовава на мнението на действителен лекар. Това се случва в „Спомени“, където Сократ твърди, че според лекаря Акумен трябва да се яде умерено, за да се живее по-здравословно (Хеп. Мем. 3, 13, 1–2). Този персонаж от сократовия кръг се появява и в Платоновите диалози¹³. Той е атинянин и както според Платон, така и за Ксенофонт е авторитетен лекар (Nails 2002, 1–2). Той е и баща на лекаря Ериксимарх (Plato, Phdr. 268a). Вероятно Акумен е от поколението на Сократ и по всяка вероятност е роден ок. 470 г. пр.Хр. Събитията, развиващи се в диалозите на Платон и Ксенофонт, са за времето до Сицилийската експедиция на Атина, т.е. до ок. 415 г. пр.Хр. След тази дата Акумен заминава в изгнание, като към 400 г. пр. Хр. е все още жив (Nails 2002, 2). Изгнанието му се дължи на обвинението на един роб – Лидий, който го набедил в пародиране на Елевзинските мистерии, вероятно като съучастник на Алкивиад.

Ксенофонт говори и за храма на Асклепий в Атина (Хеп. Мем. 3, 13, 3). От пасажа става ясно, че водата в храма е топла. Водата е необходима за лечебно-култовите процедури и се среща в почти всички светилища на това здравеносно божество. Благодарение на надпис разбираме точната година на въвеждането на култа към Асклепий в Атина, а именно 420 г. пр.Хр. Тогава някой си Телемах построил храма му на южния склон на Акропола, като въвел божеството в атинския пантеон от Епидавър (Дончева 2001, 95–99). Причината била избухналата чумна епидемия от 429 г. пр.Хр., която не затихнала напълно и до това време. Важно обстоятелство в случая е наличието на топъл извор, което без съмнение е изиграло роля при избора на място за построяване на храма на Асклепий.

---

¹² Този пасаж има пряка текстуална връзка с разговора за военното изкуство и медицината между Кир и неговия баща Камбиз в “Киропедия” – вж. Хеп. Суг. 1, 6, 12–15. В цитирания текст Кир се съгласява, че знанието на пълководеца трябва да надхвърля обучението единствено по военна тактика и стратегия. Необходими са и познания по медицина, както и на други изкуства.

¹³ Срв. Plato, Phdr. 227a, 268a, 269a; Plato, Smp. 176b; Plato, Prt. 315c, както и у Andoc. 1, 18.

Младежът Евтидем събирал свитъци на древни мъдреци, с което особено се гордеел (Хеп. Мет. 4, 1, 10). Това предизвикало въпроса на Сократ, дали не иска да стане лекар. Сократ допълва: “Наистина за лекари съществуват доста книги”. Това твърдение, вложено в устата на атинския мъдрец, още веднъж потвърждава интереса към медицината на „късния” Ксенофонт.

Морална дилема се разглежда от Сократ в друг пасаж от „Спомени...” (4, 2, 17). Въпросът е дали е измама, ако баща излекува сина си, който не приема необходимото лекарство, като го заблуди и му го даде с храна. Питането на Сократ е дали тази постъпка е справедлива или не.

За Ксенофонт здравето и болестта зависят от пиенето, храненето и начинът на живот (Хеп. Мет. 4, 2, 31). Елинският идеал за умереност е изтъкнат от атинския автор, като водещ за здравето и болестта, чрез всички споменати характеристики на човешкия живот. Този мотив е застъпен и в трактатите на Хипократ. В друг пасаж (Хеп. Мет. 4, 7, 9–10), отново воден от умереност, Сократ настоява, че освен умерени занимания с геометрия, астрономия и аритметика, човек трябва да се грижи за здравето си придобивайки необходимите за това знания от хора, които „разбират от тези неща”, т.е. лекарите. Отново Сократ набляга на храната, пиенето и дейностите на човека.

Един от обвинителите на Сократ твърдял, че младите, които са ученици на атинския мъдрец се подчинявали повече на него отколкото на родителите си. Сократ се съгласява с това твърдение и прави аналогия с медицинското изкуство, като твърди, че относно здравето си хората повече се доверявали на лекарите за сметка на родителите си (Хеп. Apol. 20).

Според Исхомах лекарят, който е загрижен за здравето на своя пациент, го посещава през сутринта и вечерта (Хеп. Оес. 13, 2). Тук трябва да отбележа, че приемането на пациенти в ἰατρείων (поскоро дом на лекар отколкото болница) се случвало рядко и лекарите наблюдавали пациентите си в домовете им. Някои лекари наблюдавали пациентите си, но без да могат да им помогнат (Хеп. Оес. 16, 9).

Заклучение

В заключение могат да бъдат направени някои изводи за отношението на Ксенофонт към медицинската теория и практика от неговото време. В ранните си съчинения, като „Анабазис” и „Хеленика” авторът няма определено отношение към медицинските практики. Макар и да отбелязва случаи на заболели от отряда на „десетте хиляди”, Ксенофонт сякаш все още не е запознат с медицински текстове. В „Киропедия” той вече има мнение за медицински грижи и превенция на заболявания в армията на Кир Велики (Млади). В сократическите си текстове той не веднъж използва медицината и работата на лекарите като аналогия, или метафора в защита на една или друга позиция на самия Сократ. Може също така с увереност да се твърди, че Ксенофонт е познавал текстове от *Corpus Hippocraticum*. В „Меморабилия”, чрез Сократ той изрично твърди, че в това време (първата половина на IV в. пр. Хр.) е имало немалко медицински книги/свитъци, като някои от тях той самият е чел.

ЛИТЕРАТУРА

Богданов 1984: Б. Богданов. Историкът Ксенофонт – В: Ксенофонт Исторически съчинения. (прев. М. Милчев, Р. Стефанов). София, 1984, с. 7–20.

Ботева-Боянова 2000: Д. Ботева-Боянова. Проблеми на тракийската история и култура. Нов поглед върху сведения на Херодот и Тукидид. Гутенберг. София, 2000.

Дончева 2001: И. Дончева. Култът към Асклепий в Гърция и Рим (произход, развитие, характер), Велико Търново, 2001.

Карпюк 2006: С. Г. Карпюк. Снежные парасанги: зима и зимние холода в сочинениях Ксенофонта Афинского – Мнемон, 5, СПб., 2006, 145–162.

Попов 1989: Д. Попов. Въведение в тракийското изворознание. I. От Омир до Ксенофонт – В: А. Фол, Д. Попов (съст.). Христоматия по тракология. Т. I. София: Унив. изд. Св. Климент Охридски, 1989, с. 5–60.

Althoff 1993: J. Althoff. Herodot und die griechische Medizin. – In: K. von Döring, G. Wöhrle. Antike Naturwissenschaft und ihre Rezeption. Bamberg, 1993, 1–16.

Bonner 1912: R. J. Bonner. The Organisation of the Ten Thousand – In: The Classical Journal, 7, 9, 1912, 354–360.

Brandenburg 1976: D. Brandenburg. *Medizinisches bei Herodot. Eine literaturhistorische Studie zur antiken Heilkunde.* Berlin, 1976.

Cartledge 2002²: P. A. Cartledge. *Sparta and Lakonia: A Regional History 1300–362 BC.* London & New York, Routledge, 2002².

Corvisier 1985: J.N. Corvisier. *Santé et Société en Grèce ancienne.* Paris, 1985.

Cousin 1905: G. Cousin. *Kyros le Jeune en Asie mineure (Printemps 408 – Juillet 401 avant Jésus - Christ),* Paris & Nancy, 1905.

Gabriel, Metz 1991: R. Gabriel, K. Metz. *From Šumer to Rome: The Military Capabilities of Ancient Armies.* New York, 1991.

Gera 1993: D.L. Gera. *Xenophon's Cyropaedia: Style, Genre and Literary Technique.* Clarendon Press, Oxford, 1993.

Grissinger 1927: J. Grissinger. *The Development of Military Medicine – The New York Academy of Medicine.* 3, 5, 1927, 301–356.

Jouanna 1977: J. Jouanna. *La Coleccion Hipocratica y Platon (Fedro 269c – 272a) – In: Estudios clásicos, Tomo 21, No. 80, 1977, 233–247.*

Kennell 2010: N. Kennell. *Spartans: A New History.* New York, Oxford, Chichester, 2010.

Kiple 1993: K. Kiple. *The Cambridge World History of Human Disease.* Cambridge, 1993.

Lee 2007: J. W. Lee. *A Greek Army on the March. Soldiers and Survival in Xenophon's Anabasis.* Cambridge Univ. Press. 2007, 236–252.

Lendle 1995: O. Lendle. *Kommentar zu Xenophons Anabasis (Bücher 1–7),* Darmstadt, 1995.

Lidz 1995: J. Lidz. *Medicine as Metaphor in Plato. – In: Journal of Medicine and Philosophy, 20, 1995, 527–541.*

MacCallum 2008: J. E. MacCallum. *Military Medicine: From Ancient Times to 21-th Century.* Santa Barbara, 2008.

Michler 1963: M. Michler. *Die Krankheit des Agesilaos in Megara. – In: Sudhoffs Archiv für die Geschichte des Medizin und Naturwissenschaft, 47, 1963, 179–183.*

Moeller 1903: C. Moeller. *Die Medizin im Herodot.* Berlin, 1903. (n.v.)

Munn 1987: M.H. Munn. *Agesilaos' Boiotian Campaigns and the Theban Stockade of 378–377 BC. – In: Classical Antiquity, Vol. 6, No. 1, 106–138.*

Nails 2002: D. Nails. *The People of Plato. A Prosopography of Plato and other Socratics.* Indianapolis & Cambridge, 2002 (p. 1–2).

Nutton 2004: V. Nutton. *Ancient Medicine.* Routledge, London, 2004.

Pohl 1905: R. Pohl. *De Graecorum Medicis Publicis.* Berolini, 1905.

Rechenauer 1991: G. Rechenauer. Thukidides und die hippokratische Medizin. Naturwissenschaftliche Metodik als Modell für Geschichtsdeutung, Hildesheim, Zurich & New York, 1991.

Risse 1999: G.B. Risse. Mending Bodies, Saving Souls: A History of Hospitals. Oxford & New York, Oxford Univ. Press, 1999.

Salazar 2000: Ch. Salazar. The Treatment of War Wounds in Graeco-Roman Antiquity. Leiden, 2000.

Sternberg 1999: R.H. Sternberg. The Transport of Sick and Wounded Soldiers in Classical Greece. Phoenix, 53, 1999, 191–205.

Stoll 2002: O. Stoll. Gemeinschaft in der Fremde: Xenophons “Anabasis” als Quelle zum Söldnertum im Klassischen Griechenland? – In: Göttinger Forum für Altertumswissenschaft, 5, 2002, 123–183.

Strauss 1998²: L. Strauss. Xenophon’s Socratic Discourse: An Interpretation of the Oeconomicus. South Bend, Indiana, St. Augustine’s Press, 1998².

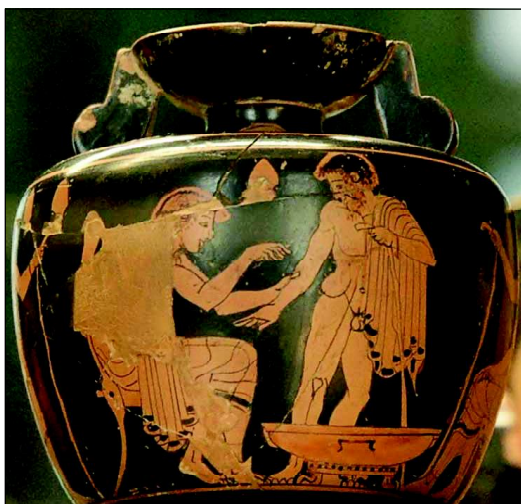
Vegetti 1995: M. Vegetti. La medicina in Platone. Il Cardo, Venezia, 1995.

Weidauer 1954: K. Weidauer. Thukydides und die hippokratischen Schriften. Die Einfluss der Medizin auf Zielsetzung und Darstellungsweise des Geschichtswerks. Winter, Heidelberg, 1954.

Woodhead 1952: A. G. Woodhead. The State Health Service in Ancient Greece. – In: Cambridge Historical Journal, Vol. 10, No. 3, 1952, 235–253.

Обр. 1. Ахил превързва ранения Патрокъл. Тондо на червенофигурен киликс от художника Созий от ок. 500 г. пр. Хр. Staatliche Museum in Berlin. INV: F2278.

Обр. 2. Лекар преглеждащ пациент. Екстериор на атически червенофигурен арибал. Клиничен художник (Clinic painter) (ок. 480 – 470 г. Пр. хр.). Музей Лувър, Париж, СА 1989-СА 2183